

Eva Večerková – Věra Frolcová, *Evropské Vánoce v tradicích lidové kultury*,

Praha: Vyšehrad 2010, 516 s.
ISBN 978-80-7429-006-0.

Etnoložky Eva Večerková a Věra Frolcová se ve své publikaci o evropských Vánocích pokusily na základě bohatého pramenitého materiálu o postižení společných prvků kulturních tradic spjatých s koncem kalendářního roku a se vstupem do novoročí. Rozvíjejí myšlenkový odkaz Václava Frolce, vyjádřený v knize *Vánoce v české kultuře* (Václav Frolec, *Vánoce v české kultuře*, Praha: Vyšehrad³2001, 1. vyd. 1988). Je patrný v reflexi „stavebních kamenů“ práce, které v průsečících historických, kulturních a kulturně antropologických souvislostí strukturují Vánoce intencionálně, magicko-nábožensky, liturgicky a eticky. Podle autorek vykazují vánoční rituály a obyčeje rozšířené v Evropě relativně stabilní prvky starších, nekřesťanských kulturních vrstev, působících souběžně s křesťanskými, christianizovanými a liturgickými. Základní srovnávací pozice knihy vycházejí z křesťanských Vánoc s převážně liturgickou osnovou, umožňující sledovat je v kontextu vzájemného ovlivňování, odvozenosti a autonomie projevů lidové a křesťanské kultury, nacházejících se v dokladech společenského a duchovního života z vesměs rolnického venkovského prostředí. Autorky soustředily širokou škálu relevantních pramenů (terénních, archivních a literárních), převážně novověkých a vzácně středověkých, konfrontovaných s nahlížením vánočních svátků „očima převážně prostých lidí evropských národů“ (s. 9). Rozbor pramenů a živých projevů umožňuje vyznačit základní rozdíly křesťanských ritů Západu a Východu a sledovat jejich vztahy a formy v souvislostech evropských lidových tradic. Jejich vzájemné srovnávání poskytuje příležitost naznačit základní přínos nejstarších vrstev lidové kultury do slavení Vánoc,

různíci se v jednotlivých případech i v lokálních, regionálních a národních měřících. Z etnologického pohledu autorky zvyrazňují jako relevantní otázku, „zda evropské Vánoce konzervovaly v tradicích lidové kultury relikty oslavy slunovratu a slunečních kultů“ (s. 15) či zda (jak naznačují svými intencemi) jsou ukotveny v bytostně významnějších strukturách vědomí a lidských potřeb. V různých částech knihy se k této otázce vrací a zdá se, že se přiklání k názoru, že „síla pohanství patrně nespočívala uprostřed zimy v modlách, ale především v dědičném kultu země a úrody“ (s. 17) a v kultu předků (*ibid.*).

Za zajímavé pokládám řešení souvztažnosti rozvrstvení Vánoc odlišením kultury a kultu, k němuž autorky přinesly podnětný materiál i vlastní srovnávací pohledy. Dokládají, že ještě dlouho po zavedení křesťanství zůstala pro evropskou lidovou kulturu vánoční doba tajemným obdobím, kdy se měli vracet duchové, kteří mohli prospívat nebo škodit.

Podle lidové víry „Bůh přichází na zem v závažné době, kdy se připravuje periodická obnova života a jeho příchod posvěcuje počátek“ (s. 18). Staré Vánoce měly být proto především pospolitě a radostně; „i ten nejhudší podruh měl v této době pocítit, že je členem rovného společenství. Domácí zvířata měla podíl na vánočním hodu, ptáci snop obilí“ (s. 27).

Jak naznačuje Věra Frolcová v úvodní i závěrečné kapitole, fenomén středověkých Vánoc se rozvinul v kulturní tradici se svěbytnými světskými i náboženskými kořeny, modelově patrnými na odlišnostech východní a západní církve. V oblastech dominance východního křesťanství je vrcholem Vánoc Epifanie, svátek Zjevení Páně s výrazným kulturním vlivem, s motivy zasvěcení a vykoupení; je to svátek Světel (Osvícení), zdůrazňující iniciaci, křest a věčné světlo Beránka Božího. V západoevropské tradici jsou ve středu Vánoc jesličky a dítě Ježíš. Na tomto pozadí rozvíjí jednu rovnu srovnávacích zkoumání. Pro poznání vrstevnatosti kultury vánočních rituálů je neméně důležitá rovina vyjádření prožitku a potřeby souměřitosti společenství s rytmy přírodního a hospodářského cyklu, které se v světských souvislos-

tech manifestují lidovými slavnostmi, magicko-náboženskými úkony i konzumem.

Tyto i další strukturální kontexty mají řadu styčných ploch a prolínání a v genezi prvků nabývají specifických podob a projevů. Pro českého benediktina Jana z Holešova z doby Karla IV. je tato rozpornost zachycena například v duálním vyhocení protikladů provázajících posvátný čas. Jan hodnotí štědrovečerní tradice „k chvále Boží i ďáblovo dílo na nich: půst i přejídání, vstávání na jitřní i hry v kostky, štědrost i čarování pro vlastní kapsu, stláni slámy do jizeb a kostelů na paměť Kristova i Mariina betlémského lůžka i necudnosti na slámě, okuřování domů i milostné čary žen s kadidlem, koledu kněží s chvalo zpěvem i volské bučení bezbožníků, jak kázal obyčej o svaté noci“ (s. 28).

Evropské Vánoce autorky pojímají jako vnitřně integrované období, v němž obyčej a rituály v adventní fázi, vlastní oslava narození Krista a novoročí, Zjevení Páně a předkoncilní završení svátků Hromnicemi (2. února) tvoří specifický celek mentalit a symbolických vyjádření. V sledu obyčejů, činností a rituálů lze zaznamenat svébytné liturgické a lidově tradiční návaznosti, reflektované a evokované církevním a lidovým kalendářem, ponechávajícím lidovým svátkům samostatný prostor. Zvláštní pojednání se týkají popisů vánočního dvanáctidenní (kalendy, nekřtěné dny, drsné noci a další). Vrcholy evropských Vánoc jsou v narození Krista, inkarnaci, prvním příchodu (Zjevení) Páně. Doprovází je soubor tradičního chování motivovaný požadavky na očistu těla a duše, zdrženlivost, zákaz tanečních zábav a svateb, kontemplanace a projevy úcty, ztotožnění se se vším živým i s mrtvými předky a s místně a dobově pojatým transcendentem. Patří k nim složitá a dnes často významově neidentifikovatelná symbolika forem, artefaktů a chování, naznačující společný evropský rodokmen se zřetelnými evropskými variacemi adventních maškar, s bezpočtem ztvárnění ženských, mužských masek a přírodně mytických postav. Autorky zmiňují nezbytnost a záslužnost případného samostatného studia společných (zejména magicko-náboženských a institucionálních) zdrojů tohoto obyčejového

vého komplexu evropské kultury v jejich zpětné vazbě na význam přelomu přírodního a hospodářského cyklu s jeho tajemstvími a výzvami.

K osnovným strukturacím Vánoc náleží tradice darů a symbolik mezilidské sounáležitosti a obětování, spojená s kultem a svátky sv. Mikuláše, sv. Lucie, sv. Štěpána, sv. Mladáček betlémských a jejich etnicky autentických modifikací. I když pod různými názvy a koncepty, je evropsky vsudypřítomný princip ztělesňovaných protikladů dobra a hrozeb, trestu a odpuštění. Čerti, vytvoření až křesťanskou tradicí, jsou obecně nepřátelskou silou zkrocenou světcem, nerozhodující o vině a vždy strašící. Je tu ale světec, odpouštějící za slib, odměňující, nabízející důvěru, nadějeplný Mikuláš (zpravidla nebeský biskup), případně jeho tradicí dané alternace. Vánoční obřady spojené s uctíváním a reprodukcí mravních vzorů světců a personifikovaných přírodně-spoolečenských sil dokládají autorky na mnohačetných lidových dramatických, folklórních, hudebních, slovesných a dalších formách. Představují tak obraz Vánoc jako kulturně rozvrstvené množiny jevů, spojovaných relevantní přítomností a trváním různých podob pohanských a christianizovaných archeotypů, převrstvených posvátným připomenutím zvětší o narození Krista.

Poselství Vánoc zpřítomňuje sváteční betlémský příbytek, klepání na dveře, domácí putovní pobožnosti, úkony typu obřadního troubení, bubnování, světelných znamení, vyvěšování adventních věnců, mariánských písní. Kontextuální zkoumání vánočního oktávu autorkám umožňuje vyjádřit se k církevně náboženským intencím obyčejů, k osobitostem expresí etnických a národních mentalit a jejich symbolizací. Patří k nejpracovanějším tématům, charakterizujícím konstitutivní význam církevních (institucionálních) a lidově personifikace mravních vzorů pro tradiční cítění a povědomí.

Významný prostor je v knize dán srovnání způsobu slavení Štědrého dne v různých zemích Evropy. Napříč konfesijními rozdíly je v evropských kulturách rozšířen rituál očisty a ochrany – hlučení, vykuřování, zvonění, střílení, magický kruh, znamení kříže,

oheň, sypaní soli s ochrannou funkcí proti zlým duchům. Fundovaně je shrnuto současné poznání kulturně symbolického významu vánočního polena a vánočního stromu, pečení velkých kulatých chlebů a mnoha jiných. Pestrá je podoba ztělesnění nositelů štědrovečerních darů (Christkind, Petit Jésus, Bon enfant, severští skřítki, Père Noël, Santa Klaus, Děda Mráz a další). Zajímavá jsou srovnání úkonů půlnočního liturgického času s řadou navázaných lidových prvků, sahajících k středověkým vánočním hrám či k staročeskému svatevečeru svíček. Posvátný čas je příležitostí k hádání budoucnosti od úrody až k vдавkám či smrti. Obecným prvkem bylo ponechávání jídla na stole pro bloudící duchy, odkazující k pohanským vrstvám slavení a překračující evropský kulturní areál. Bez výjimky se setkáváme s celoevropsky rozšířenými zákazy různých prací, s vynášením ohně a podobně, v katolickém prostředí s významnou úlohou pastýřů, vinšujících a zvěstujících Narození. Vánoční cyklus spojuje škála vánočních průvodů a zejména her. Jednotlivé náměty vstupovaly do kulturních tradic z více kořenů: z liturgie a náboženských her, z rozvoje výtvarného jesličkového umění, z mysterií a v pozdním středověku z procesí o Božím těle, z italské a španělské dramatické literatury, významným impulzem byl rozvoj betlémů a lidového baroka (s. 357). Hry ovládal středověký kult dítěte Ježíše v kolébce, ve vlnách reformace a rekatolizace se střídavě objevující a zanikající, dále hry o ráji, tříkrálové hry, hry o Herodovi, široká paleta pastýřských her a dalších forem.

K cenným a podnětným rozborům patří pohledy na původ a funkce koled, vánočních písní a hudby (zvláště české), která se jeví „jako jedinečný přínos evropským Vánocům a v pastorálním hudebním žánru také jako příklad oboustranného působení lidového a církevního umění“ (s. 444). V protestantských zemích vyniká vánoční hudba kancionálů v domácím prostředí a v ústní tradici, v katolických kulturách je výrazný kult Božího dítěte a role Panny Marie, jejíž úloha je v legendistických písních větší než v Písmu svatém.

Pestrý obraz nabízejí evropské obyčeje na přelomu kalendářního roku, vyjadřující

především symboliku nového počátku. Z hlediska nadějí pro nový rok je osudová například osoba prvního návštěvníka (*polazníka*) ve stavení. V obyčejovém očekávání, rozšířeném ve slovanském prostředí, upozorňují autorky na jeden z kontroverzních lidových konceptů negativity a neúčinnosti ženství v kontrastu s plodností muže jako rozséváče, nositele síly a řádu. Zřejmě i v tomto případě převládal silný vliv agrárního kultu tohoto období, zatlačující tradice rodinného cyklu s uctíváním plodnosti role ženy-matky, využívané v magických úkonech během roku.

Knihy se vyznačují přehledným výkladem, kombinuje hledisko chronologie svátečních úkonů se zkoumáním styčných prvků náboženských a světských významů vánočního cyklu ve vztazích křesťanského Východu a Západu, katolického a protestantských vyznání i v internetických spojitostech a zvláštěnostech. V synchronním nahlédnutí se věnuje zejména struktuře a vztahům mezi symboly, formami a artefakty, v diachronním pohledu proměňám vánoční „dobré vůle“, respektive naděje, a jejich identifikaci v prostředí náboženského a světského vědomí a prožívání. Zvýrazňuje smysl apoštolské (církevní) a lidové tradice Vánoc, mezigeneračně přenášející strukturované poselství o úloze Boha a člověka při vstupu do období obnovy sil přírody a duchovní víry, opřené o solidaritu a společně sdílenou naději nového, dobrého roku. Vzhledem k povaze a dostupnosti materiálu si obě autorky zachovávají odborný odstup od otázek, k nimž chybí pramenná svědeckví, nezjednodušují obraz pestrých podob národních (etnických) vánočních tradic vyhledáváním společných jmenovatelů. Dokládají, že mnohé z jevů mají univerzální povahu a pevné místo v evropském kulturním okruhu, jiné si každý národ s úctou uchovává jako vlastní tradici. Jisté kredo knihy tváří v tvář nesmírné materiálové bohatosti vánočních projevů evropského lidstva eufemicky naznačují v závěru: „Nevíme, a není to ani důležité, kdo první zapálil vánoční poleno, požehnal křížem vánoční chléb, zvěstoval příchod Páně blahopřejnou koledou, obdaroval o Vánocích dítě...“ (s. 446). Podle svých slov se pokusily „vyjá-

dřit evropské Vánoce jako projev kulturního společenství“ (s. 446), spojovaného sdílenou duchovní a kulturní zkušeností. Vánoce – jedinečné vrstvené kultur – se nedají v podobě Božího narození odvodit od jednoho počátku (s. 441). Tento přístup je i odborně sympatický, neboť v rámci monografického kompendia ani nelze mnohé další naléhavé otázky řešit. Autorky oprávněně upozorňují na potřebu široce koncipovaného kulturně prostorového studia vánočních tradic v širším rámci (nejen křesťanského Východu a Západu), neboť pouhé rozlišování Východu a Západu „pro poznání lidové kultury evropských Vánoc nestačí“ (s. 444). Jde o významný podnět, který by neměl zaniknout.

Snaha zhutnit text by si někdy přece jen vyžádala další dopovězení, která by prohloubila zejména pohled na ontologické a gnoseologické kořeny jisté diskrepance dvou poloh slavení Vánoc: kultu (tvůření) a kultury Vánoc (s. 442) a jejich spojení s myšlenkou, že „se ve vánočních tradicích lidové kultury přibližuje posvátné a pozemské, prostřednictvím jejich nahlížení lidskou zkušeností“ (s. 444). To však již překračuje etnologickou kompetenci a přímo vybízí k mezioborovému diskursu o fundaci pohanské a neteistické (nejen) kultury Vánoc. Jak autorky dokládají, etnologie má čím přispět i ke studiu neapoštolské a neevangelijní transcendence, zpodobované v úkonech kompenzujících tajemství plynutí času, cyklického vznikání a zanikání rituály obnovy a reprodukce konceptů duchovní a solidární spřízněnosti osudem a lásky k bližnímu. Celkovým uchopením tématu se autorky dotýkají řady průřezových mezioborových problémů religionistických, kulturně historických, hymnologických, sociálně psychologických i teologických. Jde o zásluhou, čtivě napsanou odbornou práci, která nabízí zajímavé úhly pohledu, využitelné v kontextech dalších oborů. Soustředění roztroušeného, a přitom reprezentativního materiálu je ojedinelé, jeho kladení vedle sebe často ponechává prostor pro vlastní zamyšlení čtenáře nad jeho antropologickými, sociálními a kulturními souvislostmi. Graficky vkusně ztvárněná publikace je vybavena bohatou černobílou i barevnou fotografic-

kou a obrazovou dokumentací. Významným počinem je také věcný rejstřík a výběr z rozsáhlé literatury, jejíž soupis je již sám o sobě důležitým zdrojem pro studium tohoto období.

ALEXANDRA NAVRÁTILOVÁ

Dušan Lužný – David Václavík a kol., Individualizace náboženství a identita: Poznámky k současné sociologii náboženství,

Praha: Malvern 2010, 351 s.
ISBN 978-80-86702-69-8.

K sepsání recenze jsem přistoupil po vyzvání redakce, a to jako člověk, který není příliš seznámený se stavem oboru. I proto jsem splnění slibu odkládal s tím, že si knížku vezmu jako letní čtení a poskytnu „názor čtenáře“. Mezitím se první autor publikace stal mým přímým nadřízeným. Funkční nadřízenost je však daleka vztahu *paramparry*, a tak jsem se ze slibu napsat recenzi odkazem na střet zájmů nevykroutil.

Podtitul práce („Poznámky k současné sociologii náboženství“) je výstižný. Kniha nemůže nahradit ucelený pohled na východiska, předmět a metody dané sociologické disciplíny. Shrnuje spíše dílčí pohledy, které mohou být pro jednotlivé čtenáře velmi inspirativní, ale někdy také nesrozumitelné, ať už pro vlastní obsah či formu zpracování. Z knihy není zřejmé, zda editoři uvažovali o předpokládaném publiku a tomu přizpůsobili zpracování jednotlivých textů. Problémem může být i nevyrovnaná kvalita příspěvků, které zřejmě neprošly klasickým recenzním řízením (v knize jsou zmíněni dva lektori, nikoliv recenzenti). Na druhé straně knižní publikace dokládá odvalu jít s kůží nejen na trh vlastního oboru, neboť sociologie náboženství má potenciál oslovit